

КРИМІНАЛІСТИЧНІ СТАНДАРТИ ЗБОРУ ДОКАЗІВ У МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ МКС, МТКЮ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ЮРИСДИКЦІЙ

FORENSIC STANDARDS FOR THE COLLECTION OF EVIDENCE IN INTERNATIONAL CRIMINAL PROCEEDINGS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRACTICE OF THE ICC, ICTY AND NATIONAL JURISDICTIONS

Недохлєбов І.І., к.ю.н.,

викладач кафедри теорії та історії держави і права

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена аналізу криміналістичних стандартів збору доказів у міжнародних кримінальних провадженнях на прикладі діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС), Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та окремих національних юрисдикцій. У фокусі дослідження – виявлення спільних та відмінних підходів до встановлення допустимості, автентичності та надійності доказів, а також процесуальних гарантій, пов'язаних із дотриманням принципів справедливого суду та належної доказової процедури.

Особливу увагу приділено питанням документування міжнародних злочинів, збереження ланцюга володіння, використання цифрових, фото- та відеодоказів, а також доказів, здобутих із відкритих джерел. У статті здійснено порівняльний огляд підходів до оцінки допустимості доказів у МКС і МТКЮ, виокремлено найбільш репрезентативні приклади судової практики, що сформували сучасні міжнародні стандарти.

Проаналізовано національні підходи до забезпечення криміналістичної чистоти доказів. У результаті дослідження виявлено як наявні тенденції до уніфікації підходів, так і суттєві розбіжності, що впливають на ефективність та легітимність міжнародного кримінального судочинства.

Зроблено висновки щодо актуальних викликів гармонізації криміналістичних стандартів у світлі розвитку цифрових технологій, зміни характеру збройних конфліктів, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національної практики з урахуванням міжнародних зразків.

Ключові слова: криміналістичні стандарти, збір доказів, допустимість доказів, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Римський статут, кримінальний процес, доказування, цифрові докази, міжнародне кримінальне правосуддя, документальні докази, свідчі докази.

The article analyses the forensic standards of evidence collection in international criminal proceedings on the example of the International Criminal Court (ICC), the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) and certain national jurisdictions. The study focuses on identifying common and different approaches to establishing the admissibility, authenticity and reliability of evidence, as well as procedural safeguards related to compliance with the principles of a fair trial and due process of law.

Particular attention is paid to the issues of documenting international crimes, preserving the chain of custody, and using digital, photographic and video evidence, as well as evidence obtained from open sources. The article provides a comparative overview of the approaches to assessing the admissibility of evidence in the ICC and the ICTY, and highlights the most representative examples of case law that have shaped modern international standards.

The author analyses national approaches to ensuring the forensic purity of evidence. The study reveals both existing trends towards unification of approaches and significant differences affecting the effectiveness and legitimacy of international criminal justice.

The author draws conclusions about the current challenges of harmonising forensic standards in light of the development of digital technologies and the changing nature of armed conflicts and formulates proposals for improving national practice in line with international standards.

Key words: forensic standards, collection of evidence, admissibility of evidence, International Criminal Court, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Rome Statute, criminal procedure, evidence, digital evidence, international criminal justice, documentary evidence, testimonial evidence.

Постановка проблеми. Одна з ключових проблем сучасного міжнародного кримінального правосуддя полягає у відсутності уніфікованих криміналістичних стандартів збору та оцінки доказів у справах щодо міжнародних злочинів. Попри загальновизнане значення доказів для встановлення об'єктивної істини та забезпечення справедливого судового розгляду, різні міжнародні кримінальні юрисдикції – зокрема МКС та МТКЮ – застосовують неоднакові підходи до допустимості, автентичності та належного походження доказів.

Національні юрисдикції, які долучаються до розслідування або переслідування міжнародних злочинців, також не завжди дотримуються узгоджених стандартів криміналістики. Як наслідок, виникає ризик визнання таких доказів недопустимими або недостатньо надійними, що ускладнює встановлення відповідальності за злочини геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Проблема також ускладнюється тим, що міжнародні судові органи, на відміну від більшості національних правових систем, не мають доступу до централізованих інституцій досудового слідства і часто змушені спиратися на докази, зібрані третіми сторонами, включно з неурядо-

вими організаціями, національними органами влади або окремими особами. У таких умовах питання криміналістичної чистоти, достовірності та процесуальної неупередженості доказів набуває особливої гостроти.

Наявність фрагментарних, часто несумісних між собою стандартів створює загрозу як для ефективності переслідування винних, так і для дотримання процесуальних прав обвинувачених. Це, у свою чергу, підриває довіру до міжнародного кримінального правосуддя, ускладнює співпрацю між юрисдикціями та породжує практичну невизначеність для судових і слідчих органів.

Стан опрацювання теми. Питання криміналістичних стандартів збору доказів у міжнародних кримінальних провадженнях досліджувалися у вітчизняній та зарубіжній правовій науці переважно в межах загальної теорії доказування, міжнародного кримінального процесу та процесуальних гарантій справедливого суду. У науковій літературі розглядаються основні підходи до допустимості та автентичності доказів, особливості їх збирання у міжнародних трибуналах, а також співвідношення міжнародних і національних стандартів доказування. Наявні праці звертають увагу на проблеми документування міжнародних злочи-

нів, роль технологій і відкритих джерел, проте тема порівняльного аналізу криміналістичних стандартів у практиці МКС, МТКЮ та окремих національних юрисдикцій загалом опрацьована фрагментарно і потребує подальшого системного вивчення.

Метою є здійснення порівняльного аналізу криміналістичних стандартів збору доказів у міжнародних кримінальних провадженнях на прикладі практики Міжнародного кримінального суду, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та окремих національних юрисдикцій з метою виявлення спільних підходів, ключових відмінностей та перспектив гармонізації доказових процедур у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичні стандарти збору доказів є сукупністю науково обґрунтованих і нормативно закріплених вимог, правил та методів, що регламентують порядок виявлення, фіксації, вилучення, збереження та первинного аналізу доказової інформації у кримінальному провадженні.

Сутність криміналістичних стандартів полягає у забезпеченні максимальної достовірності доказової інформації, мінімізації ризику її спотворення або втрати, а також у створенні умов для подальшого процесуального використання доказів відповідно до принципів змагальності та об'єктивної істини. Вони слугують інструментом гарантування неупередженого збирання доказів, що унеможливує фальсифікацію чи маніпуляції на етапі досудового розслідування.

Дотримання криміналістичних стандартів безпосередньо пов'язане з реалізацією фундаментального права на справедливий суд, яке охоплює, серед іншого, право сторони обвинувачення і захисту на рівні умови при зборі, дослідженні та оцінці доказів [10]. У міжнародній практиці та правозастосуванні провідних національних систем відсутність належного дотримання стандартів збору доказів розглядається як підстава для визнання таких доказів недопустимими, що може вплинути на результат судового розгляду або навіть призвести до виправдання обвинуваченого.

Криміналістичні стандарти виступають засобом легітимації доказів у процесі: вони забезпечують їх походження з надійного джерела, підтверджують відсутність порушень прав особи при збиранні доказів, гарантують цілісність доказового матеріалу. У міжнародному кримінальному правосудді, де часто використовуються докази, зібрані у складних умовах збройного конфлікту або третіми особами (наприклад, неурядовими організаціями (далі - НУО)), належне дотримання таких стандартів набуває особливої ваги.

Хоча криміналістичні та процесуальні стандарти тісно взаємопов'язані, між ними існує концептуальне розмежування. Процесуальні стандарти визначають правові рамки та формальні умови допустимості доказів у межах конкретної правової системи (наприклад, строки, повноваження суб'єктів, процедурні гарантії), тоді як криміналістичні стандарти орієнтовані на науково-технічні аспекти роботи з доказовою інформацією та визначають методи забезпечення її достовірності. У національних юрисдикціях процесуальні стандарти здебільшого кодифіковані у кримінально-процесуальному законодавстві, тоді як криміналістичні – містяться у підзаконних актах, інструкціях, методичних рекомендаціях або наукових розробках. У міжнародному контексті процесуальні стандарти закріплюються в установчих документах трибуналів та правилах процедури, тоді як криміналістичні – часто базуються на усталеній практиці, загальних принципах доказування, рекомендаціях Міжнародної асоціації прокурорів, міжнародних НУО та експертних спільнот.

Виходячи з вищезазначеного, процесуальні стандарти визначають «допустимість» доказу з правової точки зору, тоді як криміналістичні – забезпечують «надійність» і «достовірність» цього доказу з точки зору джерела, способу збирання та збереження.

Правова основа діяльності Міжнародного кримінального суду у сфері доказування визначається Римським статутом 1998 року та прийнятим на його основі Правил процедури і доказування. Згідно зі статтею 69 Римського статуту [9], МКС застосовує вільну оцінку доказів, зібраних з дотриманням процесуальних гарантій, а також забез-

печує рівність сторін у можливості подання, дослідження та оскарження доказового матеріалу.

Правила процедури і доказування встановлюють, що всі докази мають бути здобуті законними методами, без порушення прав людини, з належним документуванням їх походження, змісту та обставин одержання. Документ містить спеціальні положення щодо процесу подання доказів, вимог до автентифікації, а також процедур заперечення їх допустимості. Він також запроваджує диференціацію між доказами, які подають сторони, і тими, що надходять від третіх осіб, включаючи держави, міжнародні організації чи недержавні суб'єкти [7].

МКС у своїй діяльності дотримується принципу матеріальної істини, поєднуючи вільну оцінку доказів із вимогами до їх достовірності, автентичності та надійності. Практика Суду демонструє обережне ставлення до доказів, отриманих поза межами його власної юрисдикції, особливо в контексті їхнього походження, методу фіксації та потенційного порушення прав особи.

Допустимість доказів у МКС оцінюється на основі трьох ключових критеріїв:

- правомірність одержання, тобто відповідність доказу встановленим процедурним і криміналістичним вимогам;
- автентичність, що передбачає підтвердження незмінності та достовірності джерела;
- надійність, яка полягає у внутрішній узгодженості доказу, можливості його верифікації та підтвердження іншими матеріалами.

Офіс Прокурора МКС є ключовим органом, відповідальним за дотримання криміналістичних стандартів на етапі збору доказів. Відповідно до статті 54 Римського статуту, прокурор зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для забезпечення неупередженого, об'єктивного та ретельного розслідування, включаючи збирання як обтяжувальних, так і виправдувальних доказів. Організація діяльності прокуратури передбачає наявність окремих підрозділів, які здійснюють технічну обробку, верифікацію, збереження та захист доказів. Також прокурор зобов'язаний гарантувати дотримання ланцюга зберігання (chain of custody) кожного доказу, особливо коли йдеться про фізичні носії, цифрові матеріали або свідчення, отримані в зонах конфлікту.

Сучасна практика МКС демонструє активне використання цифрових технологій у процесі фіксації та подання доказів. Особливе місце займають класичні (для 21 століття): аудіовізуальні матеріали, зображення, електронне листування, дані з мобільних пристроїв, супутникові знімки, а також відомості, отримані з відкритих джерел (OSINT) [4].

МКС висуває вимоги щодо забезпечення безперервного та документованого ланцюга зберігання для кожного цифрового доказу. Це передбачає фіксацію кожної дії, пов'язаної з доказом, включно з його походженням, способами передачі, обробки, збереження та дослідження. Крім того, цифрові докази мають супроводжуватися метаданими, експертними висновками про їхню автентичність та доказами незмінності (наприклад, контрольними хеш-сумами).

У провадженнях МТКЮ була застосована розвинена система класифікації та оцінки різних видів доказів. Документальні докази – такі як офіційна переписка, звіти, накази, урядові документи – визнавалися допустимими за умови підтвердження їх автентичності та відсутності ознак фальсифікації. Високий стандарт застосовувався до військової документації, що використовувалася для встановлення ланцюга командування, участі підозрюваного в ухваленні рішень або виконанні злочинних наказів [6].

Свідчі докази займали центральне місце у багатьох справах Трибуналу. При цьому суд не лише оцінював внутрішню узгодженість показань, але й вимагав незалежного підтвердження ключових тверджень іншими джерелами. Особливу увагу приділяли умовам надання свідчень, захисту свідків, а також можливості їх контрперевірки стороною захисту. Речові докази визнавалися лише за умови чіткого підтвердження ланцюга зберігання і документального супроводу усіх етапів вилучення, транспортування та аналізу. Аналогічний підхід застосовувався до експертних висновків.

Прецедентна практика Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії засвідчує, що хоча Трибунал загально застосовував гнучкий підхід до оцінки доказів, він одночасно визнавав критичну важливість дотримання базових процедурних та криміналістичних стандартів. У справі *Prosecutor v. Zejnil Delalić et al.* [5] порушувалося питання допустимості відео- та документальних доказів, отриманих за межами юрисдикції Трибуналу, зокрема австрійськими органами.

Захист висловив сумніви щодо автентичності й належного походження матеріалів, посилаючись на відсутність чітко задокументованого ланцюга зберігання та можливе втручання в зміст доказів до їх передачі Трибуналу. Однак Суд, розглянувши супровідну документацію та отримавши пояснення сторін, визнав, що представлений доказовий матеріал має достатній рівень достовірності й підтверджується іншими джерелами.

У своєму рішенні Суд наголосив, що навіть у разі використання доказів, зібраних третіми сторонами, вирішальне значення має не лише їх зміст, а й повнота процедурного супроводу, який дозволяє встановити незмінність, автентичність та відповідність доказів стандартам неупередженого кримінального провадження. Водночас Трибунал застеріг, що за наявності ознак недобросовісного або непрозорого збору інформації докази можуть бути визнані неприйнятними.

Розгляд криміналістичних стандартів збору доказів у міжнародному вимірі потребує врахування національних підходів, які, попри спільну мету забезпечення достовірності й справедливого судочинства, демонструють істотні концептуальні та нормативні розбіжності. Зіставлення практик України, Німеччини та США дозволяє окреслити ключові моделі доказового процесу, зокрема щодо допустимості, автентичності та способів здобуття доказів, а також їхньої відповідності міжнародним стандартам.

Правове регулювання доказового процесу в Україні ґрунтується на положеннях Кримінального процесуального кодексу України (КПК), що передбачає низку чітко сформульованих вимог до джерел доказів, процесу їх збирання, збереження та перевірки. Згідно зі статтею 87 КПК, недопустимими визнаються докази, отримані внаслідок істотного порушення прав людини або з порушенням порядку, встановленого законом [8]. Водночас криміналістичні аспекти, як документування місця події, вилучення речових доказів, збереження цифрових матеріалів, часто регулюються підзаконними актами або методичними рекомендаціями.

Німецьке кримінальне судочинство характеризується високим рівнем формалізованості у сфері доказування. Основним орієнтиром є принцип *Verwertungsverbot* – заборона використання доказів, здобутих з порушенням

закону, зокрема без належного процесуального дозволу або із застосуванням неправомірних методів [2]. Визначальну роль у цьому контексті відіграє судова практика, яка формує жорсткі стандарти допустимості доказів, включаючи оцінку законності їх одержання та збереження.

Американська система кримінального правосуддя ґрунтується на суворому дотриманні процесуальних гарантій, серед яких особливої ваги набуває доктрина «fruit of the poisonous tree» – недопустимості похідних доказів, здобутих на основі первинного, незаконно отриманого матеріалу. Ця доктрина має за мету не лише захист прав обвинуваченого, а й стимулювання добросовісної поведінки правоохоронних органів [3].

У США широко застосовується принцип *chain of custody*, який документально фіксує всі етапи володіння доказом – від моменту вилучення до представлення в суді. Високий рівень криміналістичної деталізації забезпечується чіткими внутрішніми інструкціями та сертифікацією спеціалістів, які здійснюють збір і обробку доказів. Крім того, розроблено чіткі протоколи щодо роботи з електронними та цифровими доказами, з обов'язковим залученням технічних експертів [1].

Уніфікація криміналістичних стандартів збору доказів стикається з викликами, зумовленими різноманітністю національних підходів: одні системи суворо дотримуються формальних процедур, інші – надають перевагу гнучкості. Ця розбіжність ускладнює взаємне визнання доказів у міжнародному судочинстві. Ситуацію ускладнює стрімке впровадження новітніх технологій – штучного інтелекту, OSINT, супутникових знімків – що вимагають нових стандартів автентифікації та збереження. За таких умов постає потреба у гармонізації міжнародного та національного процесу доказування. У цьому процесі провідну роль відіграє практика МКС, яка формує універсальні орієнтири для національних юрисдикцій і сприяє поступовому зближенню криміналістичних стандартів у глобальному вимірі.

Висновки. Криміналістичні стандарти є необхідним інструментом забезпечення достовірності, автентичності та допустимості доказів у міжнародному й національному кримінальному провадженні. Практика МКС і МТКЮ засвідчує важливість дотримання як технічних, так і процедурних вимог на всіх етапах роботи з доказами. Порівняльний аналіз свідчить про істотні розбіжності між підходами різних держав, що ускладнює уніфікацію стандартів, особливо в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій. У цьому контексті особливої ваги набуває гармонізація криміналістичних практик, формування універсальних підходів до збору й перевірки доказової інформації, а також закріплення спільних стандартів через міжнародну судову практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Badiye A., Kapoor N., Menezes R. Chain of Custody. National Library of Medicine. 2023. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK551677>
2. Case of GÄFGEN v. GERMANY, Application No. 22978/05 of 1 June 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-99015%22%7D>
3. Fruit of the poisonous tree. Cornell Law School. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/fruit_of_the_poisonous_tree
4. Mehandru N., Koenig A. Open Source Evidence and the International Criminal Court. Harvard Human Rights Journal. Volume 37. 2024. URL: <https://journals.law.harvard.edu/hrj/2019/04/open-source-evidence-and-the-international-criminal-court>
5. Prosecutor v. Zejnil Delalić et al.: Decision on the motion of the Prosecution for the admissibility of evidence of 19 January 1998. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tdec/en/80119EV21.htm>
6. Rules of Procedure and Evidence of International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991 IT/32/Rev.50 dated 8 July 2015. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf
7. Rules of Procedure and Evidence. International Criminal Court. 2019. 99 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1056>
9. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
10. Ясинська М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. ЮРЛІГА. 2019. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/190632_standard-dokazuvannya-yak-skladova-zabezpechennya-prava-na-spravedliviy-sud